

CLARINDA E. CALMA, JOLANTA RZEGOČKA

O nazywaniu rzeczy po imieniu: wileńskie tłumaczenia dzieł Edmunda Campiona SJ

ADNOTACJA. Artykuł analizuje okoliczności powstania dwóch równoległych wileńskich tłumaczeń *Decem rationes* (1581), polemiki autorstwa Edmunda Campiona SJ, męczennika angielskiego z czasów królowej Elżbiety I. Tłumaczenia wileńskie *Decem rationes* (1584) autorstwa Piotra Skargi oraz Kaspra Wilkowskiego pozostają mało znanym rozdziałem zarówno w historii działalności Skargi w okresie wileńskim (1573–1584), jak i w historii obecności piśmiennictwa anglosaskiego w Rzeczypospolitej Obojga Narodów. Analiza treści tłumaczeń jak i okoliczności ich powstania wskazuje na to, że były one kierowane do różnych kręgów odbiorców i nawiązywały do ówczesnej sytuacji polityczno-wyznaniowej w Rzeczypospolitej. Podjęcie przez Skargę tematyki angielskiej oraz wspieranie równoległego tłumaczenia wskazują, iż dobrze pojęta teraźniejszość zajmowała ważne miejsce w całej jego działalności, wpłatał bowiem namysł nad teraźniejszością w szerszą perspektywę budowania królestwa bożego. Artykuł porusza również kwestię stosunku Piotra Skargi do szeroko rozumianej władzy politycznej, a szczególnie do władzy królewskiej. Artykuł podkreśla rolę Akademii w wymianie myśli i obronie wartości bliskich danemu kręgowi kulturowemu; jak również rolę wartości słowa drukowanego i przekładu w dawnej polemice.

SŁOWA KLUCZOWE: *Decem rationes*; Edmund Campion; Piotr Skarga; Kasper Wilkowski; rekuzanci angielscy; Rzeczpospolita Obojga Narodów.

W swoich podróżach Edmund Campion SJ, męczennik angielski z czasów królowej Elżbiety I najdalej na Wschodzie dotarł do Brna, wówczas na rubieżach prowincji austriackiej Towarzystwa Jezusowego. W odróżnieniu od innych

rekuzantów angielskich i współbraci zakonnych, którzy w Rzeczypospolitej znaleźli schronienie, Campion nie był nigdy w Wilnie¹. Dotarły natomiast do Wilna pisma Campiona, a przede wszystkim *Decem rationes* (Dziesięć wywodów) – dzieło polemiczne, które Campion napisał w formie listu do profesorów swojego macierzystego Oksfordu w roku 1581, przed uwięzieniem. Dzieło to wydano potajemnie w domu Lady Stonor pod Londynem. Edmunda Campiona stracono 1 grudnia 1581 roku. Ze względu na jego wcześniejszą błyskotliwą karierę oksfordzką i „rozczarowanie”, jakim Campion ostatecznie się okazał dla reformatorskiego rządu Elżbiety I, jego sprawę potraktowano jako sprawę pokazową, wystawiając więźnia sądzonego za zdradę stanu na widok publiczny, poddając go torturom i organizując debatę publiczną z udziałem czterech teologów z Oksfordu, o którą prosił Campion w *Decem rationes*².

Warto podkreślić, że w historii Campiona niezwykle ważną rolę odgrywa dysputa akademicka i druk – spisywał bowiem swoje argumenty tak, jak nakazywała tradycja oksfordzka i oczekiwał rzetelnej dyskusji. Ten zadziwiający wysiłek, który podjęli katolicy angielscy, szybko i sprawnie drukując teksty Campiona, podjęło niejako na drugim końcu chrześcijańskiej Europy środowisko katolików wileńskich. Oto bowiem już w roku 1584, trzy lata po męczeństwie Campiona i publikacji *Decem rationes*, dzieło to wychodzi w podwójnym tłumaczeniu w Wilnie. Jedno tłumaczenie sporządza Piotr Skarga i wydaje w wileńskiej drukarni Mikołaja Krzysztofa Radziwiłła, która niebawem zostanie przekazana Jezuitom³. Obok Piotra Skargi, drugie tłumaczenie

¹ Obecności rekuzantów angielskich i ich pism w Rzeczypospolitej jest poświęcony nasz trwający obecnie projekt badawczy pt. „Wydawnictwa i publikacje drugiego obiegu w nowożytnej Anglii i Polsce: studium porównawcze” finansowany przez Narodowe Centrum Nauki. Projekt został sfinansowany ze środków Narodowego Centrum Nauki przyznanych na podstawie decyzji numer DEC-2011/01/D/HS2/03125.

² [Edmund Campion,] *Rationes Decem: quibus fretus certamen adversariis obtulit in causa fidei Edmundus Campianus, e Societate Nominis Iesu presbyter allegatae ad clarissimos viros, nostrates academicos*, Stonor Park obok Henley: Nakładem autora, 1581. Tekst łaciński pierwszego wydania jest dostępny m. in. na stronie Projektu Gutenberg. Analiza przebiegu dysput Campiona z teologami anglikańskimi: James V. Holleran, *A Jesuit Challenge: Edmund Campion's Debates at the Tower of London in 1581*, New York: Fordham University Press, 1999.

³ Egzemplarz tłumaczenia Skargi: Edmund Campion, *Dziesięć wywodów, dla których Edmundus Kampianus z Londynu Societatis IESV wszystkie heretyki co uczesze w Anglijej, na dys-*

tego samego dzieła w tym samym roku wydaje Kasper Wilkowski pod tytułem *Dziesięć mocnych dowodów*⁴. Jakkolwiek dokładne odtworzenie okoliczności powstania obydwu tłumaczeń jest niezwykle trudne, niniejszy artykuł analizuje obecność Campiona i męczenników angielskich w świadomości obywateli Rzeczypospolitej Obojga narodów, w czym Piotr Skarga miał swój niemały udział. W tym kontekście warto podkreślić dwa wątki, które są mało znanym rozdziałem zarówno w historii piśmiennictwa angielskiego jak i w historii piśmiennictwa Rzeczypospolitej Obojga Narodów: (1) fakt powstania dwóch równoległych wileńskich tłumaczeń *Decem rationes*, który jest ewenementem na skalę światową; (2) przyczyny, dla których dzieło angielskiego jezuitę znalazło swoich czytelników na drugim krańcu chrześcijańskiej Europy.

Analiza porównawcza dwóch tłumaczeń wileńskich pod względem transformacji, którym uległ w procesie tłumaczenia tekst oryginału wskazuje na to, że tłumaczenia Skargi i Wilkowskiego znacznie się różnią⁵. Tekst Wilkowskiego jest prawie o połowę dłuższy od oryginału, Wilkowski, dopowiada, wpłata też obszernie komentarze i uzupełnienia po niektórych dowodach Campiona, co ciekawe, komentarze te dotyczą sytuacji w Rzeczypospolitej. Wszystko wskazuje na to, że Wilkowski tłumaczy na użytek czytelnika polskiego, niekoniecznie poruszającego się w sferze akademickiej dysputy religijnej. Znamienne jest w tym kontekście potraktowanie już samego tytułu i oryginalnej dedykacji *Rationes decem*. Campion podaje dziesięć powodów do dysputy z profesorami akademii angielskiej („academicis Angliae”). Skarga pisze w kilku miejscach o „przyczynach wyzwania na dysputację, podanych Akademiej

putacyją około wiary wyzwał, pisane od niego do Akademiej Oksonieńskiej i Kantabryjskiej, tłum. Piotr Skarga, Wilno: Druk. M. Ch. Radziwiłła, 1584; Biblioteka xx. Czartoryskich w Krakowie, sygn. Cim 1174 I.

⁴ Egzemplarz tłumaczenia Wilkowskiego: Edmund Campion, *Dziesięć mocnych dowodów iż adwersarze Kościoła Powszechnego w porządku o wierze dysputacyjej upaść muszą*, tłum. Kasper Wilkowski, [Wilno: Druk. M. Ch. Radziwiłła ?], 1584; Biblioteka xx. Czartoryskich w Krakowie, sygn. Cim II 920.

⁵ Porównanie dwóch tłumaczeń jest przedmiotem niewydanej pracy magisterskiej Marii Smulewskiej „Polskie tłumaczenia *Decem rationes* Edmunda Campiona: Piotra Skargi *Dziesięć wywodów* oraz Kaspra Wilkowskiego *Dziesięć mocnych dowodów* – edycja tekstów” napisanej pod kierunkiem prof. Janusza Gruchały w Instytucie Polonistyki Uniwersytetu Jagiellońskiego w 2005 r. Wprowadzenie do edycji tekstów na str. III–LXXV przedstawia szczegółową analizę porównawczą przekształceń dwóch tłumaczeń w stosunku do tekstu oryginalnego oraz zapożyczeń w polszczyźnie przekładów.

Oksonieńskiej i Kantabryjskiej”, natomiast Wilkowski w ogóle nie wspomina o kontekście uniwersyteckim, pisząc „o dziesięciu mocnych dowodach, iż heretycy w porządnej o wierze dysputacyjnej upaść muszą”⁶. Podobnie w tekście, gdy Campion nazywa swoich słuchaczy „florentes Academici”, Skarga pisze o „kwitnącej Akademii”, natomiast Wilkowski już tylko o „zacnych ludziach”⁷. Jak podkreśla Maria Smulewska, zanika u Wilkowskiego sytuacja wygłoszenia też w debacie akademickiej, a pojawia się swojski pocziwy słuchacz⁸. Natomiast Skarga opracowuje tekst z większą precyzją, od czasu do czasu na marginesie dodaje hasłowe objaśnienie jakiegoś fragmentu lub podsumowuje główną myśl, co zwykł czynić również, redagując swoje kazania. Jego uwagi porządkują lekturę i uwydatniają kontekst prześladowań katolików w Anglii. Nie stara się jednak szczegółowo objaśniać sensy zawarte w tekście Campiona, lecz stawia przed czytelnikiem, „te same zagadki” i wyzwania, co autor⁹. Jedna cecha wydaje się łączyć obydwie tłumaczenia: są to dzieła, które powstały z potrzeby chwili, dzieła, które rezonują i nawiązują bardziej lub mniej bezpośrednio do ówczesnej sytuacji polityczno-wyznaniowej w Rzeczypospolitej.

W swojej pracy z teorii przekładu zatytułowanej *Interpretatio linguarum*¹⁰ wydanej w Bazylei w 1559 roku, anglikański teolog z czasów królowej Elżbiety I, Laurence Humphrey wymieniał pięć zalet dobrego przekładu: *plentitudo* – czyli podążanie za myślą autora, „pełnia”¹¹, *puritas* – czyli „czystość”, „rzetelność” w używaniu języka¹², *aptitudo* – czyli „sposobność”, „uporządkowanie” – przyporządkowanie tekstu do konkretnego stylu retorycznego¹³, *perspicuitas*, czyli „jasność” i „zrozumiałość” osiągniętą dzięki przejrzystemu

⁶ Maria Smulewska, „Polskie tłumaczenia”, s. LXVI, 2–3.

⁷ *Ibid.*, s. 160, w. 2.

⁸ *Ibid.*, s. XXXVI.

⁹ Przykłady tej taktyki omawia szczegółowo Smulewska, s. XXXIX–XL.

¹⁰ Laurentius Humfredus [Laurence Humphrey], *Interpretatio Linguarum: Seu De Ratione Convertendi & explicandi autores tam sacros quam prophanos*, Basileae: Frobenius et Episcopus, 1559; http://books.google.pl/books?id=4hY8AAAAcAAJ&hl=pl&source=gbs_navlinks_s

¹¹ „[...] quae sensum reddit integrum [...] et mentem auctoris consequatur.” Humphrey, *Interpretatio Linguarum*, s. 31–32. Tłumaczenia na jęz. polski za: Agnieszka Fulińska, *Naśladowanie i twórczość. Renesansowe teorie imitacji, emulacji i przekładu*, Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, 2000, s. 264.

¹² Laurence Humphrey, s. 57–58.

¹³ „Aptum vero et congruens interpretandi genus, in omnes partes, maximas commoditates habet.” Humphrey, s. 81.

wyłożeniu myśli¹⁴, i wreszcie *proprietas* – czyli „odpowiedniość”, nazywanie rzeczy po imieniu, bez wyolbrzymiania lub pomniejszania¹⁵. Humphrey wymienia też cztery cechy dobrego tłumacza, są to: „zdatna natura, pełna smaku wiedza, sumienna wiara, szczególna pilność”¹⁶. Humphrey wyjaśnia: „Natura kształtuje, wiedza wspiera i uczy, wiara umacnia i pomaga doprowadzić dzieło do końca, pilność zaś zachęca i pobudza do wykonywania pracy”¹⁷. Pomimo zakrojonej na szeroką skalę polemicznej działalności Humphrey’a i systematycznego zwalczania przez niego myśli campionowskiej¹⁸, renesansowa teoria przekładu jego autorstwa pozwala skuteczniej przeanalizować niemalże współczesne mu tłumaczenia Skargi i Wilkowskiego oraz zaznaczyć uzupełnienia i przemilczenia, których dokonali.

Tłumaczenie Skargi jest przykładem zastosowania owej *proprietas* – sztuki nazywania rzeczy po imieniu, ale też jest „wynikiem połączenia starożytnej retoryki z jezuicką dyscypliną”¹⁹. Za ową dyscypliną stała między innymi potrydencka troska o jakość duszpasterstwa, eksponowanie znaczenia Pisma Świętego, mające wspomóc wewnętrzną reformę Kościoła katolickiego. Translatorska działalność Skargi jest niezwykle ważnym elementem jego działalności polemiczno-dydaktycznej w pierwszym okresie wileńskim (1573–1584). Wydarzeniami spinającymi tę działalność, było przejście na katolicyzm podkanclerza Lwa Sapiehy, które nastąpiło już po wyjeździe Skargi z Wilna, w 1586 oraz obfitujący w działalność polemiczną pobyt w Rydze. Można wysunąć przypuszczenie, że to właśnie doświadczenia Skargi z kontaktu z luteranami

¹⁴ *Ibid.*, s. 114.

¹⁵ „[...] quaeque res suo nomine signatur vere, proprie & fideliter. [...] non circumscribimus notione quacumque generali, sed proprio vocabulo nominamus.” *Ibid.*, s. 41.

¹⁶ „Natura idonea, doctrina elegans, religiosa fides, singularis diligentia.” *Ibid.*, s. 115–116.

¹⁷ „His ornatus et auctus interpres iure bono et suo sane merito habendus est: si Natura fingat, doctrina alat et educet, fides perficiat et corroboret, moveat et excitet ad opus faciendum diligentia.” *Ibid.*, s. 116.

¹⁸ Humphrey, od 1561 rektor oksfordzkiego Magdalen College, brał udział w dyspacie teologów anglikańskich z Campionem, zorganizowanej w Tower w 1581. Już po śmierci Campiona, w roku 1582 i 1584 wydał dwie odpowiedzi na pisma Campiona, w dużej mierze oparte na spornych punktach poruszonych podczas dysputy w Tower. Wcześniej, w roku 1568, to Humphrey prawdopodobnie stał za oficjalnym wezwaniem Edmunda Campiona przez finansujący jego pobyt w Oksfordzie Grocer’s Company, londyński cech handlarzy przyprawami, do wygłoszenia publicznego kazania w Londynie, przy kościele św. Pawła, jako świadectwa wiary anglikańskiej. Campion odmówił, niedługo potem konwertował.

¹⁹ Maria Smulewska, *op. cit.*, s. LII.

w Rydze zdecydowały ostatecznie o spolszczeniu tekstu Campiona. Lektura listów Piotra Skargi z okresu wileńskiego wskazuje, że temat protestanckiej Anglii i dysput z innowiercami stał mu się szczególnie bliski w czasie pobytu w Rydze ze Stefanem Batorym w latach 1582-1583, a więc tuż przed wydaniem tłumaczenia *Decem rationes*²⁰. Poza pracą kaznodziejską i duszpasterską, Skarga zaangażował się w Rydze w polemikę z miejscowymi luteranami. Podobnie jak Campion nawołujący profesorów obydwu uniwersytetów do podjęcia polemiki w formie debaty uniwersyteckiej, Skarga zapraszał czołowych przedstawicieli ryskich luteranów do przedstawienia punktów spornych dotyczących doktryny Kościoła katolickiego, a następnie do stanięcia do publicznej dysputacji²¹. W swoim liście adresowanym do Grzegorza Pleina i Jerzego Hainera, zwierzchników kościoła ewangelicko-augsburskiego w Rydze, Skarga przedstawia trzynaście punktów spornych w zakresie doktryny i rytu oraz zaprasza do publicznej dysputacji. O czasie i miejscu mają zdecydować jego adwersarze²². Można przypuszczać, że tłumaczenie dzieła Campiona za- korzenionego w tradycji dysput akademickich było pokłosiem dysput Skargi z luteranami ryskimi. Dodatkowym impulsem mógł być również początek jego „bibliomachii” z Andrzejem Wolanem, przywódcą kalwinistów wileńskich²³.

Tłumacząc tekst, który przecież w języku oryginału był czytelny dla elit Rzeczypospolitej, a więc również dla jego adwersarzy religijnych, nadawał mu Skarga dodatkowe znaczenie i wagę. Do *Dziesięciu wywodów* Campiona dodaje Skarga tłumaczenie dwóch listów Campiona, do Rady Królewskiej i Parlamentu oraz do Generała Towarzystwa Jezusowego. Na końcu zaś dodaje opis męczeństwa Campiona przetłumaczony z relacji naocznego świadka tego wydarzenia. A więc czytelnik polski otrzymuje tutaj cały kontekst wydarzeń angielskich, co zdecydowanie wzmacnia wydźwięk *Dziesięciu wy-*

²⁰ Jan Sygański, *Listy ks. Piotra Skargi T. J. z lat 1566-1610*, Kraków: Nakł. Wydawn. Towarzystwa Jezusowego, 1912, s. 197-199, 200-205. Tutaj znajdujemy m. in. liczne wzmianki na temat sytuacji w Anglii.

²¹ List z 15 listopada 1582 (wg. niedawno wprowadzonego kalendarza gregoriańskiego), Jan Sygański, *op. cit.*, s. 198.

²² List z 10 stycznia 1583, *ibid.*, s. 200.

²³ Słynna polemika Skargi z Wolanem, którą Skarga opisuje m. in. w swoich listach, Jan Sygański, *op. cit.*, s. 74-111, została ostatnio przypomniana w syntetycznej rozprawie Jakuba Niedźwiedzia, *Kultura literacka Wilna (1323-1655). Retoryczna organizacja miasta*, Kraków: Universitas, 2012, s. 292-297.

wodów oraz niejako staje się przestrożą przed podobnymi wydarzeniami w Rzeczypospolitej.

Droga Wilkowskiego do dzieła Campiona była zupełnie inna, Kasper Wilkowski wywodził się bowiem ze znanej ariańskiej rodziny i dopiero w dorosłym wieku przeszedł na katolicyzm. Była to konwersja szeroko komentowana w Rzeczypospolitej, do czego przyczynił się sam Wilkowski, wydając w 1583 roku w Wilnie *Przyczyny nawrócenia do wiary powszechnej od sekt nowokrzęćców samosateńskich Kaspra Wilkowskiego Medyka Lubelskiego*²⁴. Dziełko to doczekało się dwóch odpowiedzi jeszcze w tym samym roku, z których jedna wyszła spod pióra seniora zboru lubelskiego, Jana Niemojewskiego²⁵, druga zaś autorstwa Grzegorza z Żarnowca²⁶. Rok później Wilkowski wydał *Dziesięć mocnych dowodów*, do których dodał swoją odpowiedź na zarzuty dawnych współbraci w wierze. Jego dzieła, jakkolwiek szczupłe, pokazują, że temat prześladowań katolików w Anglii był mu znany. Już w przedmowie do *Przyczyn nawrócenia*, zwracając się do Zborów, pisze: „Ale oto dalej z granic swych wylewają gdzie indziej Catholikom zwłaszcza w Anglijej co się dzieje wiadoma jest rzecz.”²⁷ Podjęcie się przez Wilkowskiego trudu tłumaczenia dzieła konwertyty-Campiona, dzieła będącego najwcześniejszą bodajże apologią wiary katolickiej w historii rekuzantów angielskich, mogło zatem być podyktowane szeregiem powodów, jakże innych niż motywy Piotra Skargi pracującego w tym samym czasie nad swoim tłumaczeniem. Motywem mogła być chęć złożenia świadectwa własnego nawrócenia oraz przybliżenia historii

²⁴ Egzemplarz w Bibliotece xx. Czartoryskich w Krakowie, sygn. Cim. 1515 I. Niezwykle wzruszająca jest odręczna dedykacja ojcu, „Jego Mści Panu Balcerowi Wilkowskiemu panu ojcu memu miłemu, prosząc, aby łaską ojcowską przyjęte i w miłości krześcijańskiej czytane były, posyła, K. W.”

²⁵ Jan Niemojewski, *Ukazanie, iż Kościół rzymski papieski nie jest apostolski... Przy tym odpowiedź na potwarzy doktora Wilkowskiego, którymi zbor Pana Chrystusowy zelżyć i ohydzić chce, zmyślając sobie niesprawiedliwe przyczyny swego niepobożnego i nieporządnego odstania*; egzemplarz w Bibliotece xx. Czartoryskich w Krakowie, sygn. Cim. 1526 I.

²⁶ Grzegorz z Żarnowca, *Antodotum albo lekarstwo na otręt od ewangelików pana Kaspra Wilkowskiego, medyka lubelskiego, po wyjściu jego od sekty nowokrzęćskiej, przy którym są roztrząsane przyczyny odrzucenia się jego od Ewangelików, a utwierdzenia w Kościele Rzymskim, w książkach jego niedawno wydanych opisane i pokazuje się, słuszne li były, czyli nie*; egzemplarz w Bibliotece xx. Czartoryskich w Krakowie, sygn. Cim. 932 II.

²⁷ Kasper Wilkowski, Przedmowa na: Idem, *Przyczyny nawrócenia do wiary powszechnej od sekt nowokrzęćców samosateńskich Kaspara Wilkowskiego, medyka Lubelskiego [...]*. Nakł. y pracą samego K. W., Wilno, 1583, s. IV.

prześladowań angielskich szerszemu czytelnikowi na drugim krańcu Europy. Jeśli wierzyć informacji zamieszczonej przez Wilkowskiego w przedmowie do jego tłumaczenia *Decem rationes*, to Skarga zachęcił go do sporządzenia dublującego się tłumaczenia:

I już bych je był dawno wydał, ale dowiedziawszy się, iż też pracą podjął, z rozkaza Najaśniejszego Krola i Pana naszego Miłościwego, ks. Piotr Skarga Societatis IESU, człowiek wielkich darow i robotnik w winnicy pańskiej pilny i szczęśliwy, włożyłem je w kąt, aż mię pisaniem swym, między innemi namowami niepilność drukarską wspominając, sam ks. Skarga do wydania ich przymusił.²⁸

Widzimy więc tutaj Piotra Skargę w roli nie tylko tłumacza, ale inicjatora tłumaczeń, które miały być w jego ocenie odpowiedzią na wyzwania chwili, a ostatecznie miały wpisywać się w szerszą perspektywę budowania królestwa bożego. Był też Skarga, jako orędownik sprawy katolików angielskich, jednocześnie propagatorem polskich tłumaczeń Campiona. W swoim dodatku do *Żywotów Świętych* (wydanie z roku 1585) zatytułowanym „O męczennikach w Anglijej” szczegółowo przedstawia historię prześladowań, zaś o samym Campionie pisze, iż:

Cicho wszedłszy do Anglijej jawnym pismem dał o sobie znać [...] sprawił się krótkim a dziwnie uczonym pisaniem dając 10 przyczyn dla których je [ministrów] na gadanie wzywał. Co iż jest na Polskie przełożono czytać to każdy może.²⁹

Jakkolwiek Skarga mówi tutaj o wzywaniu „na gadanie”, należy zaznaczyć, że z dwójga tłumaczy, to Skarga jest bliższy kontekstowi akademickiej dysputy, o którą upomina się Campion z lochów londyńskiego Tower, pomny na tradycję oksfordzką, z więzienia, niejako powracający duchem do starej Akademii, przemawiający jej językiem. Podobnie Skarga, zachowuje wzmianki

²⁸ Maria Smulewska, *op. cit.*, s. XI.

²⁹ Piotr Skarga, „O męczennikach w Anglijej”, in: *Żywoty świętych starego y nowego zakonu na każdy dzień przez cały rok, wybrane z poważnych pisarzów y doktorów kościelnych, których imiona wyższy są położone [...]. Przez Piotra Skargę S. I. przebrane, uczynione y w język polski przełożone*, cz. [1]–2, Wilno: Druk. M. Ch. Radziwiłła, 1585; egzemplarz w Bibliotece xx. Czartoryskich w Krakowie, sygn. Cim 815 III, s. 1130.

o uniwersytetach angielskich w swoim tłumaczeniu, być może podkreślając tym samym wyzwania kontrreformacyjne, które jego zdaniem ma podejmować nowootwarta Akademia Wileńska. Bliskie związki Akademii ze sprawą katolików angielskich podkreśla Skarga w tymże miejscu, przypominając postać innego rekuzanta, Jakuba Bosgrave'a (Bosgravius), który uciekając z Anglii, decyzją przełożonych najpierw trafił do Wilna, a następnie wrócił do Anglii i był więziony razem z Campionem. Skarga jednak nie wiedział, że w odróżnieniu od Campiona i jego towarzyszy umęczonych w 1581 roku, Bosgrave uniknął kary śmierci i ostatecznie w roku 1585, między innymi za sprawą wstawiennictwa króla Stefana Batorego, został zwolniony. W swojej niewiedzy pisze Skarga w sposób niezwykle prosty i wzruszający o pożegnaniu Bosgrave'a w Wilnie, namaszczać go niejako na męczennika sprawy angielskiej:

Tego Bosgraviusa, samem z Wilna, będąc tam niegodnym starszym, gdzie on matematykę czytał i polskiego się był języka Anglikiem będąc dobrze nauczył, na to męczeństwo z rozkazania X. Generała wyprawował. Pomnę cie namilszy bracie gdyś mnie opończy na tę drogę którąm był z Włoch przywiózł prosił i gdym cię w nie ubierał Chrystus cię świadkiem swoim obierał i na takie męczeństwo uzbrajał.³⁰

W odróżnieniu od Skargi, który w sposób metodyczny krzewił pamięć o katolikach angielskich, adresując swoje tłumaczenie do Akademii, z grona profesorskiego bowiem wywodzili się nowi święci, tłumaczenie Wilkowskiego należy rozpatrywać w kategoriach tłumaczenia popularnego, będącego świadectwem wiary nawróconego na katolicyzm tłumacza, gdzie bardziej liczy się osobiste świadectwo niż dotarcie do elit akademickich Wilna.

Tłumaczenie rozprawy Campiona autorstwa Skargi można też odczytać w kontekście współbrzmienia tychże dowodów z poglądami samego Skargi, np. na ideę władzy królewskiej. Jakkolwiek w swoich wystąpieniach Campion poddawał krytyce wyłącznie aspekty religijno-teologiczne reformacji angielskiej, stanowczo, unikając spraw politycznych to jednak sprawy polityki

³⁰ Ibid. Thomas M. McCoog omawia historię Jakuba Bosgrave'a z uwzględnieniem wątku wileńskiego w swoim artykule „*Godly Confessor of Christ: The Mystery of James Bosgrave: w Jezuicka ars historia*, red. Marek Inglot, Stanisław Obirek, Kraków: WAM, 2001, s. 355–375.

państwowej okazały się nierozzerwalne od spraw teologicznych. W *Rationes decem* Campion zwraca się w dramatyczny sposób do królowej Elżbiety, prosząc ją, by przyłączyła się na powrót do grona książąt katolickich, by stała się godną swych przodków, „swego dowcipu” (ingenio), „swej nauki” (litteris), „swej sławy” (laudibus) oraz „swego szczęścia” (fortuna)³¹. A więc odwołuje się tutaj Campion do zwyczajowego katolickiego charakteru państwa angielskiego, czego przejawem było niegdyś katolickie wyznanie samego monarchy³². Takie myślenie bliskie było Skardze i wynikało z koncepcji politycznych jezuitów zakładających znaczne wzmocnienie władzy królewskiej jako obrońcy katolicyzmu. W Rzeczpospolitej, gdzie zgodnie ze zwyczajem, a później od końca XVII wieku zgodnie z prawem pisanim, królowie elekcyjni musieli być wyznania rzymsko-katolickiego, poparcie dla władzy królewskiej oznaczało wzmocnienie strony katolickiej (m. in. poprzez promowanie katolików w administracji państwowej), a uszczuplenie przywilejów szlachty – gdzie wśród parlamentarzystów szlacheckich na przeł. XVI–XVII wieku najaktywniejsi byli różnowiercy – oznaczało uszczuplenie jej wolności wyznaniowej³³.

Gdy więc Skarga tłumaczy z Campiona: „Przyjdzie, przyjdzie on dzień, Helźbieto, on dzień, któryć jasno pokaże którzy cię miłowali: jeśli jezuitowie albo narod luterski”³⁴, to może to być odczytane jako potwierdzenie wiernego trwania jezuitów przy Batorym i nadzieja na utrwalenie katolickiego charakteru Rzeczpospolitej. Tłumaczenie campionowskie Skargi łączy się w tym miejscu z późniejszym słynnym *Szóstym Kazaniem Sejmowym (O Monarchiej i Królestwie)*, w którym Skarga postuluje zdecydowane wzmocnienie władzy królewskiej, wbrew republikańskim poglądom szlachty³⁵.

Jakkolwiek dzieło Campiona mogło być odebrane w Rzeczpospolitej jako przestroga przed absolutyzmem, który niszczy wyznawców jednej wiary, Skarga wydaje się podkreślać inny jego wydźwięk – Rzeczpospolita, a prze-

³¹ Edycja Smulewskiej, s. 155, w. 5–7.

³² Wacław Uruszczak, *Historia państwa i prawa polskiego (966–1795)*, t. 1, Warszawa: Wolters Kluwer Polska, 2010, s. 197.

³³ Urszula Augustyniak, *Historia Polski (157–1795)*, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN, 2008, s. 192.

³⁴ Maria Smulewska, *op. cit.*, s. 154, w. 12–15.

³⁵ Kazanie to zostało opuszczone w wydaniu trzecim z 1610 roku. Teza, że nastąpiło to na skutek ostrego sprzeciwu szlachty nie wydaje się bezpodstawna.

de wszystkim katolicy unikną podobnego rozlewu krwi, jeśli wzmocni ona władzę katolickiego monarchy i zakończy równouprawnienie wyznaniowe³⁶.

Skarga bierze na warsztat dzieło Campiona z wyraźnie wyartykułowanym przeświadczeniem, że historia męczennika i wydarzenia angielskie mają być przestrogą dla katolików w Rzeczpospolitej przed zbytnią tolerancją religijną, a silna władza królewska powinna bronić prawdziwej wiary. Wierność tłumacza idei *proprietas*, czyli nazywanie rzeczy po imieniu przekłada się ostatecznie na kształt wyznaniowy Rzeczpospolitej i budowę królestwa bożego.

ŹRÓDŁA I LITERATURA

CAMPION EDMUND, *Dziesięć wywodów, dla których Edmundus Kampianus z Londynu Societatis IESV wszystkie heretyki co uczesze w Anglijej, na dysputacyją około wiary wyzwał, pisane od niego do Akademij Oksonieńskiej i Kantabrijskiej*, tłum. Piotr Skarga, Wilno: Druk. M. Ch. Radziwiłła, 1584; Biblioteka xx. Czartoryskich w Krakowie, sygn. Cim 1174 I.

CAMPION EDMUND, *Dziesięć mocnych dowodów iż adwersarze Kościoła Powszechnego w porządku o wierze dysputacyjej upaść muszą*, tłum. Kasper Wilkowski, [Wilno: Druk. M. Ch. Radziwiłła ?], 1584; Biblioteka xx. Czartoryskich w Krakowie, sygn. Cim II 920.

GRZEGORZ Z ŻARNOWCA, *Antodotum albo lekarstwo na otręt od ewangelików pana Kaspra Wilkowskiego, medyka lubelskiego, po wyjściu jego od sekty nowokrzeńskiej, przy którym są roztrząsane przyczyny odrzucenia się jego od Ewangelików, a utwierdzenia w Kościele Rzymskim, w książkach jego niedawno wydanych opisane i pokazuje się, słuszne li były, czyli nie*; Biblioteka xx. Czartoryskich w Krakowie, sygn. Cim. 932 II.

HUMFREDUS LAURENTIUS [LAURENCE HUMPHREY], *Interpretatio Linguarum: Seu De Ratione Convertendi & explicandi autores tam sacros quam prophanos*, Basileae: Frobenius et Episcopus, 1559. http://books.google.pl/books?id=4hY8AAAAcAAJ&hl=pl&source=gbs_navlinks_s

NIEMOJEWSKI JAN, *Ukazanie, iż Kościół rzymski papieski nie jest apostolski [...]. Przy tym odpowiedź na potwarzy doktora Wilkowskiego, którymi zbor Pana Chrystusowy zelżyć i ohydzić chce, zmyślając sobie niesprawiedliwe przyczyny swego niepobożnego i nieporządnego odstania*; Biblioteka xx. Czartoryskich w Krakowie, sygn. Cim. 1526 I.

SKARGA PIOTR, „O męczennikach w Anglijej”, in: *Żywoty świętych starego y nowego zakonu na każdy dzień przez cały rok, wybrane z poważnych pisarzów y doktorów kościelnych, których imiona wyższej są położone [...]. Przez Piotra Skargę S. I. przebrane,*

³⁶ W tym duchu należałoby odczytywać również krytykę Konfederacji warszawskiej z 1572 r. przeprowadzoną przez Skargę.

- uczynione y w język polski przełożone*, cz. [1]–2, Wilno: Druk. M. Ch. Radziwiłła, 1585; Biblioteka xx. Czartoryskich w Krakowie, sygn. Cim 815 III.
- SKARGA PIOTR, *Listy ks. Piotra Skargi T. J. z lat 1566–1610*, red. Jan Sygański, Kraków: Nakł. Wydawn. Towarzystwa Jezusowego, 1912.
- WILKOWSKI KASPER, *Przyczyny nawrócenia do wiary powszechney od sekt nowokrzczeńców samosateńskich Kaspara Wilkowskiego, medyka Lubelskiego [...]. Nakł. y pracą samego K. W.*, Wilno, 1583; Biblioteka xx. Czartoryskich w Krakowie, sygn. Cim. 1515 I.
- AUGUSTYNIAK URSZULA, *Historia Polski (1572–1795)*, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN, 2008.
- FULIŃSKA AGNIESZKA, *Naśladowanie i twórczość. Renesansowe teorie imitacji, emulacji i przekładu*, Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, 2000.
- HOLLERAN JAMES V, *A Jesuit Challenge: Edmund Campion's Debates at the Tower of London in 1581*, New York: Fordham University Press, 1999.
- MCCOOG THOMAS M., „*Godly Confessor of Christ: The Mystery of James Bosgrave*”, in: *Jezuicka ars historia*, red. Marek Inglor, Stanisław Obirek, Kraków: WAM, 2001, s. 355–375.
- NIEDŹWIEDŹ JAKUB, *Kultura literacka Wilna (1323–1655). Retoryczna organizacja miasta*, Kraków: Universitas, 2012.
- SMULEWSKA MARIA, „Polskie tłumaczenia *Decem rationes* Edmunda Campiona: Piotra Skargi *Dziesięć* wywodów oraz Kaspra Wilkowskiego *Dziesięć mocnych dowodów* – edycja tekstów” niepublikowana praca magisterska napisana pod kierunkiem prof. Janusza Gruchały w Instytucie Polonistyki Uniwersytetu Jagiellońskiego (2005 r.). Uruszcza Wacław, *Historia państwa i prawa polskiego (966–1795)*, t. 1, Warszawa: Wolters Kluwer Polska, 2010.

„Dalykai tebūnie vadinami jų tikraisiais vardais“:
Edmundo Campiono SJ darbų vertimai, išleisti Vilniuje

S a n t r a u k a

Straipsnyje nagrinėjamos intriguojančios sąsajos tarp Edmundo Campiono, jėzuitų kankinio, gyvenusio Elzbietos laikų Anglijoje, 1581 m. traktato *Decem rationes*, kuris yra vienas iš ankstyviausių veikalų, skirtų Katalikų tikėjimui apginti, ir dviejų šio traktato vertimų į lenkų kalbą, išleistų Vilniuje 1584 m. Campiono veikalą į lenkų kalbą pirmasis išvertė Petras Skarga, tuometis Vilniaus akademijos rektorius, antrojo vertimo autorius buvo konvertitas Kasparas Wilkowskis, kurį, kaip žinoma, įkvėpė Petras Skarga.

Edmundo Campiono kankinystė visoje Europoje sulaukė didelio atgarsio, jo darbai buvo verčiami, jie plito ir buvo plačiai aptarinėjami katalikiškoje Europoje, o Britų salose tuo metu jo atminimas buvo naikinamas. Du vertimai į lenkų kalbą, pasirodę netrukus po Campiono kankinystės, rodo glaudžias sąsajas tarp anglų jėzuitų ir jų brolių Lenkijoje ir Lietuvoje.

Straipsnyje analizuojamas Vilniuje išleistų vertimų politinis ir socialinis kontekstas daugiatautėje ir daugiakonfesinėje Lenkijoje ir Lietuvoje, kur išsilavinusių katalikų elitas palankiai priėmė Campiono veikalą, ir tai turėjo didelės reikšmės Campiono vardo ir veikalo įamžinimui. Dviejų Campiono vertimų į lenkų kalbą lyginamoji analizė leidžia manyti, kad jie buvo skirti skirtingoms skaitytojų auditorijoms. Straipsnyje iškelti klausimai leidžia geriau suvokti Skargos vaidmenį kaip tik įsteigtoje Vilniaus akademijoje ir įamžinant Anglijos jėzuitų kankinių, apie kuriuos buvo žinoma ir Vilniuje, atminimą. Be to, straipsnyje analizuojamas Lenkijos jėzuitų ir Akademijos vaidmuo rašant alternatyvią Anglijos istoriją, teisiškai pagrįstos laisvės bei žodžio laisvė Lenkijoje ir Lietuvoje, palyginti su Elzbietos I laikų Anglijos absoliutizmu, o pabaigoje aptariami vertime atsiskleidžiantys religinės polemikos ypatumai.

To *Call Things* by their Right Names: Vilnius Translations of Edmund Campion's SJ Works

Summary

The paper explores the intriguing links between the 1581 treatise *Decem rationes*, one of the earliest apologies of the Catholic faith written by Edmund Campion, a Jesuit martyr from Elizabethan England, and its two Polish translations published in Vilnius in 1584. The first Polish translation of Campion's work was done by Piotr Skarga, the then rector of Vilnius Academy, while the other translation was done by a convert, Kasper Wilkowski who was known to have been inspired by Piotr Skarga.

The martyrdom of Edmund Campion had important repercussions all across Europe, his works were translated, circulated and widely discussed in the Catholic Europe, while his memory was being extinguished on the British Isles. The two Polish translations that emerged soon after Campion's martyrdom attest to the close links between the English Jesuits and their Polish-Lithuanian counterparts.

The work analyses the political and social context of Vilnius translations on the multi-ethnic and multi-religious scene of Poland-Lithuania whose Catholic intellectual elite welcomed Campion's work, and thus had its important share in the commemoration of Campion's name and work. A comparative analysis of the two Campion's translations suggests that they were aimed at different circles of readers. The questions raised in the paper address the nature of Skarga's contribution in supporting the newly-established Vilnius Academy and commemoration of the English Jesuit martyrs, some of whom had reached Vilnius. The paper further analyses the role of the Polish Jesuits and academia in writing down an alternative history of England; the legal nature of liberty and free speech in Poland-Lithuania as opposed to the absolutist England of Elizabeth I; finally the nature of religious polemics in translation.

PUBLIKACIJOS

